

УДК 338.46

А. П. Дучинський

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ СУБ'ЄКТІВ**

Досліджено сутність механізмів розвитку ринку банківських послуг за умов трансформації світової економіки, охарактеризовано напрями державного регулювання ринку банківських послуг.

Ключові слова: ринок банківських послуг, регулювання ринку банківських послуг.

Исследована сущность механизмов развития рынка банковских услуг в условиях трансформации мировой экономики, охарактеризованы основные модели государственного регулирования рынка банковских услуг.

Ключевые слова: рынок банковских услуг, регулирование рынка банковских услуг.

The article examines the nature mechanisms of the development of the banking services market in terms of transformation of the world economy. We characterize also the basic models of government regulation of the banking services market.

Key words: the banking services market, regulation of the banking services.

В останні десятиліття у вітчизняній економіці стрімко розвивається ринок банківських послуг. Виконання банківською системою властивих їй функцій неможливе без ефективної взаємодії з державою. Це означає, що дослідження механізмів розвитку ринку банківських послуг є нагальною проблемою в умовах формування сприятливих умов для ефективного функціонування національного фінансового ринку.

Особливої актуальності зазначені процеси набувають в умовах світової фінансово-економічної кризи, яка засвідчила, що виключно ринкове саморегулювання не в змозі сформувати економічну систему, здатну адекватно реагувати на кризові та депресивні явища та опиратися їм.

Зазначені проблеми привертають увагу відомих вітчизняних і зарубіжних економістів В. Базилевича, О. Васюренка, В. Вітлінського, А. Гальчинського, В. Геєця, І. Лютого, В. Міщенко, А. Мороза, М. Савлука та ін. Проблеми стабілізації грошово-кредитної системи, забезпечення економічного зростання, подальшого розвитку трансформаційних економік в умовах глобальних криз посилює необхідність подальших наукових пошуків у цій сфері.

Метою статті є дослідження механізмів розвитку банківських послуг у трансформаційній економіці України, з'ясування ролі банківського капіталу в забезпеченні інвестиційної діяльності економічних суб'єктів.

Аналіз економічної літератури засвідчує, що механізм розвитку ринку банківських послуг у сучасній ринковій економіці є системою економічних, організаційних, правових методів впливу на діяльність економічних суб'єктів, зокрема й інвестиційну.

Банки та небанківські інститути надають різні фінансові послуги для задоволення потреб споживачів. Спостерігається тенденція зближення банків із зазначеними компаніями для здійснення операцій з цінними паперами та ін.

Сьогодні активізуються небанківські інститути: фінансові та страхові компанії, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, ломбарди, інші кредитні установи. Загальні активи фінансових установ за 2009–2010 рр. зросли на 9,2 %. Якщо темпи приросту активів кредитних спілок, інших кредитних установ отримали від'ємні значення, то активи страхових та фінансових компаній, ломбардів зазнали поміт-

ного зростання. Серед сегментів ринку небанківських фінансових послуг страховий ринок за обсягом активів посідає перше місце. Його частка в загальних активах досягла 45,2 млрд. грн. (64,8 % від усіх активів), що на 7,8 % перевищує відповідний показник 2009 року. Загальна кількість страхових компаній наприкінці 2010 р. становила 456 одиниць, що на 6 одиниць перевищує показник попереднього року [1].

Починаючи з 90-х років ХХ ст., спостерігається еволюція механізмів регулювання, викликаних появою глобальних фінансово-кредитних інституцій та організацій [2].

У сучасних умовах регулювання ринку банківських послуг здійснюється на трьох основних рівнях: глобальному, національному, регіональному. На глобальному рівні воно відбувається за рахунок впливу міжнародних економічних організацій (Банку міжнародних розрахунків, Групи Світового банку, Міжнародного валютного фонду (МВФ), Міжнародного банку реконструкції і розвитку (МБРР)) на діяльність національних економічних суб'єктів, у тому числі інвесторів і реципієнтів. На національному відображається в зовнішньоекономічній політиці держави. На регіональному – знаходить прояв у функціонуванні, формуванні відповідної політики інтеграційних утворень окремих країн.

Дослідники відмічають, що механізми розвитку ринку банківських послуг за умов трансформації світової економіки є складними, заснованими на суперечливій взаємодії нерегульованих ринків, на яких діяльність учасників ринку регулюється законами, прийнятими державою; саморегулювання, яке здійснюється шляхом взаємодії учасників відповідного ринку без втручання держави та регламентованого регулювання, за якого управлінський орган встановлює для учасників ринку спеціальні правила та контролює їх виконання [3].

В умовах глобалізації економічних відносин розвиток ринку банківських послуг знаходиться у сфері особливих інтересів держав світу у зв'язку із загостренням проблем забезпечення економічної безпеки національних економік. Однією з тенденцій розвитку сучасних фінансових ринків поряд із загальною лібералізацією економічних процесів є посилення державного регулювання. Країни мають знаходити компроміси між необхідністю забезпечення безпеки і стабільності та економічним зростанням, економічною та соціальною ефективністю.

Аналізуючи суттєві системні вади, притаманні діяльності впливових міжнародних структур, економісти звертають увагу на такі проблеми:

- недемократичний спосіб просування ліберальних глобалістських принципів;
- нав'язування типових схем економічної політики та нехтування національною специфікою господарського розвитку;
- прийняття рішень, спрямованих на захист інтересів транснаціональних компаній та правлячих еліт;
- бюрократизація діяльності, надмірна формалізація процесів прийняття рішень, інституційна інертність тощо [3, с. 326; 5; 11].

Діяльність МВФ протягом останнього часу спрямована не на регулювання міждержавних валютно-фінансових відносин, а на консультування країн, що розвиваються і отримують кредити. МВФ може наполягати на тому, щоб уряд, який потребує фінансової допомоги, обмежив кредитування та зменшив державні видатки, мінімізував заробітну плату та можливості працевлаштування населення, девальмував національну валюту, скоротив програми соціального забезпечення тощо [3].

Дослідники виокремлюють такі найважливіші функції державного регулювання ринку банківських послуг:

– організаційну, спрямовану на досягнення економічної стабільності шляхом створення певних правил, якими банківські інститути будуть керуватися, реалізуючи свою політику;

– захисну, яка виводиться з організаційної і означає, що правила, установлені в банківській діяльності, повинні забезпечувати захист вкладників;

– стабілізаційну, пов'язану з використанням запобіжних заходів щодо усунення дестабілізуючих елементів у діяльності банківських установ [8].

Механізм регулювання ринку банківських послуг складається з таких трьох основних елементів. По-перше, це пруденційне регулювання, метою якого є безпечно і надійно функціонування постачальників банківських послуг. Воно здійснюється завдяки мінімальним вимогам до капіталу, диверсифікації інвестиційних, торговельних, кредитних портфелів економічних суб'єктів тощо. По-друге, це регулювання конкуренції через забезпечення вільного доступу до ринку нових учасників та виходу з нього в разі потреби, застосування обмежень щодо концентрації бізнесу, застосування злиттів та поглинань. По-третє, воно передбачає створення системи захисту споживачів банківських послуг шляхом страхування депозитів, забезпеченням конфіденційності та захистом від шахрайства тощо [3; 9–11].

Заслужують на увагу методи державного регулювання ринку банківських послуг, що використовуються у світовій практиці. Останні можна згрупувати так:

1) обмеження доступу на ринок банківських послуг (запровадження загальної квоти на іноземну участь у національному ринку банківських послуг; обмеження рівня іноземної участі в кожному окремому банку; обмеження кількості ліцензій, які щорічно видаються для новосворених банків; дискримінаційні (завищені) вимоги до рівня статутного капіталу; обмеження за формою для банківської установи (наприклад, заборона відкриття філій); обмеження за видами та обсягом дозволеної діяльності; заборона на здійснення транскордонних операцій; дискримінаційні вимоги щодо найму персоналу та складу органів управління тощо;

2) методи, що впливають на умови функціонування іноземних постачальників банківських послуг після створення останніми комерційної присутності в приймаючій країні (обмеження переліку чи обсягу послуг, які надаються; територіальні обмеження здійснення операцій; установлення диференційованих податкових ставок чи стягнення додаткових податків і зборів за операціями нерезидентів, пов'язаними з наданням банківських послуг; додаткові вимоги щодо ліцензування та сертифікації для нерезидентів та ін.) [3; 5].

В Україні Національний банк України здійснює регулювання ринку банківських послуг за такими головними напрямками: удосконалення законодавства; розвиток інфраструктури банківського бізнесу; удосконалення банківського регулювання та нагляду; удосконалення сфери державних фінансів. Правовою основою державного регулювання банківської сфери в Україні є Конституція України, Цивільний і Господарський кодекси, закони України, що регламентують діяльність на ринку банківських послуг, нормативні документи уповноважених державних органів. Основними формами державного регулювання ринку банківських послуг є ведення реєстру фінансових-кредитних установ, ліцензування, нормативно-правові акти, нагляд тощо.

Проаналізуємо динаміку інвестицій в основний капітал за рахунок банків та інших позик. Частка їх у загальному обсязі джерел інвестування поступово зростала: з 5,1 % у 2002 р. до 13,7 % у 2010 р. Частка власних коштів підприємств за вказаний період зменшилася з 65,8 до 55,7 %, проте їхня питома вага залишається

суттєвою [4]. Це означає, що суб'єктам господарювання в процесі інвестування, модернізації виробництва, впровадженні інновацій доводиться розраховувати на власні кошти, оскільки інші є мало доступними. Доходи підприємств часто не дають можливості покрити збитки від довгострокового кредитування, тому підприємства перетворюються на боржників, банкрутують.

Зазначена статистика є свідченням того, що банки перетворилися на потенційних кредиторів, їхній власний капітал створив ресурсний потенціал для розширення інвестиційної діяльності.

Гострою для українських банків є проблема якості активів та достатності капіталу. Її вирішення має базуватися передусім на підтримці функціональної спроможності банків з метою активізації кредитування економіки, створення умов для відновлення інвестиційних процесів.

Потрібно звернути увагу на те, що протягом 2005–2011 рр. спостерігалася позитивна динаміка власного та статутного капіталів банків, коефіцієнт капіталізації вів себе спорадично, але в кінцевому результаті майже не змінився (у 2005 р. він становив 0,138, на початок 2011 р. – 0,148) [4]. Власний капітал зазнав незначного спаду лише на початок 2010 р., а в інші роки зростав, тому збільшився на 19,58 %. При цьому зростання капіталу банків відбулося за рахунок сплаченого зареєстрованого статутного капіталу. Упродовж аналізованого періоду збільшилася частка статутного капіталу у структурі власного капіталу. У 2009–2010 рр. через непокриття збитків сума статутного капіталу перевищила суму власного [7, с. 15].

Банківська система України характеризується високим рівнем концентрації капіталу в I та II групах банків. Понад 60 % банківського капіталу всієї банківської системи належить саме першій групі банків, що в абсолютному вимірі становить майже 46 млрд. грн. Потрібно зазначити, що група найбільших банків розширилася до 17 фінансових установ. Щодо величини отриманого прибутку, то 72 % усіх сумарних прибутків банківської системи належать I групі банків, у II, III та IV групах цей показник становить в останні роки приблизно відповідно 14; 8,5 і 6,0 % [7].

Цей факт свідчить про те, що концентрація капіталу призводить не лише до збільшення активних операцій у найбільших банках, а й до концентрації прибутків у цій групі банків.

Також позитивна динаміка зростання капіталу простежується у II групі банків, чого, на жаль не можна сказати про III та IV групи банків, показники яких в абсолютному вимірі характеризуються незначним зростанням, а за питомою вагою у капіталі всієї банківської системи України – навіть спадом.

Хоча банки IV групи демонструють незначне зростання прибутків, це не позначилося на зростанні капіталу в загальній частині. Разом з тим, дослідники проблем банківського капіталу відмічають стійкість банків зазначеної групи до кризових впливів останніх років, які зберегли за відсутністю державної підтримки вкладників та клієнтів, уникнули декапіталізації, збільшили розміри регуляторного капіталу. Зазначена група банків належить, в основному, національному капіталу [7, с. 16–17].

Зазначена статистика є свідченням того, що банки перетворилися в потенційних кредиторів, їхній власний капітал створив ресурсний потенціал для розширення інвестиційної діяльності.

Варто акцентувати увагу на тому, що рівень концентрації капіталу і прибутковість взаємозалежні. Запроваджений поділ банків за рівнем капіталізації на добре капіталізовані, недокапіталізовані, значно недокапіталізовані та критично недокапі-

талізовані тісно пов'язаний з рівнем використання ресурсів та показниками ліквідності і з метою запобігання кризовим явищам дозволяє використовувати уніфіковану систему попереджувальних заходів.

Капіталізація банківської системи сприяє вирішенню проблем розвитку національної економіки, забезпеченню її конкурентоспроможності. Недостатній рівень капіталізації може негативно вплинути на надійність функціонування банківської системи і фінансової системи в цілому, що позначається на динаміці економічного зростання.

Нагромадження капіталу банками, збільшення прибутку призводить до загострення конкурентної боротьби, актуалізує питання пошуку шляхів капіталізації банківської системи. Особливого значення підвищення рівня капіталізації набуває в умовах глобалізації, проникнення транснаціонального банківського капіталу до фінансового простору інших країн.

Разом з тим, існуючий низький рівень розвитку вітчизняного фінансового ринку, капіталізації фондового ринку пов'язується дослідниками з цілою низкою чинників, серед яких виділяють головні [10, с. 71]. Так, капіталізація ринку визначається незначною кількістю емітентів паливно-енергетичного комплексу, металургійної галузі, машинобудування, які зорієнтовані на експорт, їхній фінансовий стан залежить від кон'юнктури світових товарних ринків та впливу світової фінансової кризи.

Кредитний бум у роки піднесення вітчизняної економіки супроводжувався зниженням вимог до позичальників, перетворенням банків на супермаркети розпродажу кредитів, масовою практикою надання незабезпечених, необґрунтованих, валютних кредитів тощо.

Спостерігається помітна залежність вітчизняних банків від зовнішніх запозичень при посиленні світової кризи ліквідності та ін.

Основними напрямками вдосконалення механізмів розвитку ринку банківських послуг в Україні є такі [9, с. 111–112]:

- досягнення консенсусу між НБУ та урядом у питаннях грошово-кредитної і фінансово-бюджетної політики;
- зменшення впливу на діяльність НБУ політичних та комерційних кіл;
- припинення розширення мережі державних банків з огляду на низьку ефективність рекапіталізаційних заходів;
- активізація процесів ліквідації неефективних та нежиттєздатних банків;
- стимулювання процесів консолідації банків за рахунок посилення вимог до переліку їхніх операцій та спеціалізації;
- розробка та впровадження процедур макропруденційного нагляду задля відстеження ризиків для стабільності фінансового ринку;
- виважене регулювання функціонування іноземного капіталу в національному банківському секторі шляхом застосування ліцензій у певних нішах ринку для банків з іноземним капіталом з метою протидії загострення конкуренції з вітчизняними банками;
- підвищення рівня захисту прав кредиторів;
- посилення рефінансування банківського сектору Національним банком з метою активізації інвестиційних процесів у національній економіці.

Результати дослідження дають можливість зробити такі висновки. Механізми розвитку ринку банківських послуг в умовах трансформації ринкової економіки удосконалюються, зазнають значного впливу з боку держави та глобальних економічних процесів, завдяки чому ще й модифікуються.

З метою налагодження ефективної інвестиційної діяльності вітчизняні банки потребують достатнього рівня капіталізації, створення захисних буферів капіталу банків (згідно з Базельською угодою III), здійснення посиленого контролю за ліквідністю тощо. Це зменшуватиме ризикованість інвестиційних операцій, не сприятиме перетворенню їх на заручників боржників, активізуватиме фінансування інвестиційних проектів за рахунок капіталу банків.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Звіти Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>
2. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / [Жаліло Я. А., Базиліук Я. Б., Белінська Я. В., Давиденко С. В., Комаров В. А., Петрова Г. Є., Струк О. М.]; за ред. Я. Жаліла. – К.: Знання України, 2005. – 388 с.
3. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
4. Інвестиції в основний капітал за джерелами інвестування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
5. Д'яконова І. І. Державне регулювання банківської діяльності: вивчення моделей, обґрунтування категоріального апарату / І. І. Д'яконова // Вісник УАБС. – 2007. – № 2 (23). – С. 9–16.
6. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2001 р. № 2121–III // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності (додаток до журналу «Вісник Національного банку України»). – 2001. – № 1. – С. 3–46.
7. Зверяков М. І. Банківський капітал: вимоги Базеля III / М. І. Зверяков, В. В. Коваленко // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 13–23.
8. Мошенський С. З. Моделі державного регулювання фінансових установ / С. З. Мошенський // Фінанси України. – 2008. – № 6 (151). – С. 89–98.
9. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 240 с.
10. Школьник І. О. Капіталізація фондового ринку України в контексті світових тенденцій / І. О. Школьник // Фінанси України. – 2011. – № 4. – С. 65–74.
11. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 4–13.

Надійшла до редакції 22.11.2011